
later alleen al het eerste, historische deel ervan voldoende om als proefschrift te dienen. Voor de gerenommeerde uitgevers F. Muller en M. Nijhoff bood het werk voldoende grond om in september 1862 een contract met Kuypers af te sluiten voor drie prestigieuze werken: een editie van de tot dusver nooit gezamenlijk uitgegeven *Opera* van a Lasco, een in het Latijn gestelde biografie van de Poolse reformator en een moderne geschiedenis van de oudste gereformeerde kerken in de Nederlanden en daarbuiten, de zogenaamde ‘gemeenten onder het kruis’. Als eerste aanbataling gaven ze zijn proefschrift gratis uit; exemplaren ervan werden later door hem als visitekaartje ingezet bij de uitvoering van het genoemde project. Was de prestatie op zichzelf reeds uniek, belangwekkender nog was de al gememoreerde omslag in Kuypers denken. Wat hem, de 22-jarige, nu – vooral in navolging van Schleiermacher – voor ogen stond, was een kerk waarin niet het instituut centraal werd gesteld, maar het organisme van door de Geest van Christus geleide gelovigen: dát zou de wereld voor God veroveren. Geheel anders dan bij de meeste gevestigde kerken het geval was, was zijn ideale kerk sociaal, democratisch en financieel onafhankelijk van de staat. Ze was bovendien van onderop, uit de plaatselijke gemeente gedacht. Vrouwelijke lidmaten telden mee: ze bezaten zowel actief alsook – in de functie van diaken – passief kiesrecht. Zijn kerk zou, kortom, niet langer een appendix van de christelijke religie mogen zijn, die uiteindelijk wel gemist kon worden; ze was veeleer de ultieme voleinding ervan, alsook van Gods plan met de wereld. Naarmate deze kerk beter zou functioneren, zou de rol van de staat kleiner kunnen worden.

Kuypers verdere leven was nu bepaald. Gezien dit ideaal was het immers logisch dat hij zich steeds meer ging ergeren aan de door opkomende richtingsstrijd verlamde, dominocratische Nederlandse Hervormde Kerk van zijn tijd, die maar zo moeizaam reageerde op de veranderingen die in 1848 waren ingeluid. Van zijn standpunt bezien was het ook vanzelfsprekend dat hij, eenmaal predikant geworden, zich steeds meer met zaken van samenleving, journalistiek en politiek ging bemoeien en uiteindelijk zelfs de overstap maakte naar de Tweede Kamer. Predikant en Kamerlid waren weliswaar twee onderscheiden functies, maar ze werden ‘organisch’ gezien gedragen door dezelfde wortel.

Vastgelopen

Gezien hetgeen Kuypers in de *Commentatio* op het gebied van exegese, kerkgeschiedenis, kerkrecht en dogmatiek tot stand had gebracht, valt het te begrijpen dat het hem nadien moeilijk viel zich weer in het gareel te voegen van geregeld college lopen en voorgescreven tentamenstof stampen. De geleverde inspanningen eisten